

**ХӨДӨЛМӨРИЙН БҮТЭЭМЖ, ТҮҮНД НӨЛӨӨЛӨХ ХҮЧИН
ЗҮЙЛСИЙН ШИНЖИЛГЭЭ**
(Дүн шинжилгээ)

Ц.Норовдондог, Ч.Онончимэг, Ц.Элбэгзаяа

АГУУЛГА

Оршил

Нэг. Хөдөлмөрийн бүтээмжийн онол, арга зүй

1.1 Бүтээмжийн тухай онолын ойлголт, төрөл

1.2 Хөдөлмөрийн бүтээмж онол, арга зүй

Хоёр. Хөдөлмөрийн бүтээмж, цалин хөлсний хамаарлын шинжилгээ

Судалгааны үр дүн

Ашигласан материал

Хавсралт

ОРШИЛ

Судалгаанд хөдөлмөрийн бүтээмжийн талаарх эдийн засгийн онолын ойлголт, төрөл хэлбэр, бүтээмжийг тооцох арга зүй болон эдийн засгийн үндсэн үзүүлэлтүүд (ДНБ, салбарын үйлдвэрлэл, ажиллах хүч, цалин хөлс, хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээ, инфляц) нь хөдөлмөрийн бүтээмжид хэрхэн нөлөөлдөг, тэдгээрийн хоорондын хамаарлын өнөөгийн байдлыг статистикийн шинжилгээний аргаар тооцсон болно.

Судалгааны зорилго

Улс орны хүн амын цалин хөлс нь тухайн улсын эдийн засгийн нөхцөл байдал, хүн амын амьжиргааны түвшнээс эхлээд эдийн засаг, нийгмийн олон чухал үзүүлэлтийг илэрхийлж байдаг. Онолын хувьд, хөдөлмөр бол онцлог шинжтэй таваар бөгөөд үнэ нь цалин хөлсний хэлбэрээр илэрхийлэгддэг. Хүн амын орлогын дийлэнх хэсэг нь цалин хөлсний орлого байдаг бөгөөд үүнээс шалтгаалан хэрэглээний барааны эргэлт, түүний үнийн түвшин, хэлбэлзэл нь цалин хөлсний түвшингээс хамааралтай байдаг.

Энэхүү судалгаагаар хөдөлмөрийн өсөлттэй бүтээмжийг бий болгоход нөлөөлж буй хүчин зүйлийг тодруулахын зэрэгцээ, өнөөгийн цалингийн өсөлт нь хөдөлмөрийн бүтээмжийг өсгөхөд үндсэн шалтгаан болж байна уу эсхүл хэрэглээний үнийн индексийг дагаж өсөж байна уу гэдгийг тодруулах, эдийн засгийн онолын дагуу хөдөлмөрийн бүтээмж, цалинтай хэрхэн уялдаж байгааг судлах зорилготой юм.

Мөн түүнчлэн судалгаанд манай улсын Дотоодын нийт бүтээгдэхүүн (ДНБ)-ний үйлдвэрлэлийн тодорхой хувийг бий болгож буй эдийн засгийн идэвхтэй үйл ажиллагаа явуулж байгаа салбарууд, макро эдийн засгийн үзүүлэлтүүдийн 1995-2013 оны статистик мэдээлэлд тулгуурлан статистикийн шинжилгээний аргыг ашиглан улсын болон салбарын түвшинд хөдөлмөрийн бүтээмж, цалин хөлсний хоорондын харьцааг тодорхойлох, шалтгаан нөхцөлийг судлахыг зорилоо.

НЭГ. ХӨДӨЛМӨРИЙН БҮТЭЭМЖИЙН ОНОЛ, АРГА ЗҮЙ

1.1. Бүтээмжийн тухай онолын ойлголт, төрөл:

Бүтээмж гэдэг³⁴ нь нэгж зардлаар хэдий хэр бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг үйлдвэрлэж байгааг харуулдаг үзүүлэлт юм. Үйл ажиллагааг оновчтой удирдан зохион байгуулж, хязгаарлагдмал нөөцийг үр ашигтай зарцуулж зах зээлийн эрэлт, хэрэгцээнд нийцсэн чанартай бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг бий болгосноор бүтээмж өндөр байх ба бүтээмжийн энэхүү өндөр түвшин нь улс орон, цаашилбал аж ахуйн нэгжийн өрсөлдөх чадварыг илүү өндөр, тогтвортой түвшинд хүргэх бололцоог бүрдүүлэн, улмаар нийгмийн баялгийг нэмэгдүүлж, хүн амын амьжиргааны түвшин, орлогыг өсгөдөг.

Өөрөөр хэлбэл бүтээмжийг эдийн засгийн үзүүлэлт буюу орцын нэгжид ногдох гарцын үр дүн гэсэн хандлага нөгөө талаасаа бүтээмж нь нийгэмд хуримтлагдсан мэдлэгийг бүтээлчээр ашиглан баялаг бүтээх буюу нийгэм, эдийн засгийн хүрээг хамарсан өргөн ойлголт гэсэн 2 хандлага байдаг.

Энэхүү судалгааны гол чиглэл нь бүтээмжийг эдийн засгийн хэмжүүр үзүүлэлт, ялангуяа хөдөлмөрийн бүтээмж болох талаас нь авч үзсэн. Эдийн засгийн үзүүлэлт талаасаа “Бүтээмж нь эдийн засгийн систем (үндэсний эдийн засаг, салбар, байгууллага, аж ахуйн нэгж)-ийн цаг хугацааны тодорхой үед бий болгосон гарцыг, түүнд зарцуулсан орцод харьцуулсан харьцаагаар тодорхойлогдон, эдийн засгийн үндсэн асуудал аль түвшинд хэр зэрэг үр дүнтэй шийдвэрлэгдэж байгааг илтгэх үр ашгийн нэгтгэсэн үзүүлэлт мөн³⁵” гэсэн онолын тодорхойлолт байдаг.

Бүтээмж дээшилбэл ард түмний амьжиргааны түвшин сайжирч, инфляцийн түвшин буурч, өрсөлдөх чадвар өсдөг. Аливаа зүйлийг бүтээхийн тулд түүнд зарцуулж байгаа орц буюу нөөцийг хамгийн боломжтой хэмжээгээр багасгаж, гарцын хэмжээ буюу шинэ баялгийг дээд зэргээр нэмэгдүүлснээр бүтээмж өсдөг.

Тэгвэл, Эдийн засагч П.Самуэльсон улс орнуудын хоцрогдол, буурай хөгжлийн нэг шалтгааныг бүтээмжийн түвшин доогуур байгаатай холбон тайлбарласан байдаг. Тэрээр бүтээмжийн түвшин доогуур байх нь ашиг орлого, хуримтлалын хэмжээг бууруулан, улмаар капиталын хөрөнгө оруулалт хийж техник, технологи, үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх боломжийг хязгаарлах бөгөөд энэ нь эргээд бүтээмжийг бууруулахад хүргэдэг гэж үзсэн байна. Үүний улмаас буурай хөгжилтэй орнууд Ядуурлын “Чөтгөрийн тойрог”-т эргэлдсээр байдаг бөгөөд үүнээс гарах нэг арга зам бол бүтээмжийг дээшлүүлэх явдал юм гэж үзсэн.

Зураг 1. “Чөтгөрийн тойрог”

³⁴ “Бүтээмжийн менежментийн онол, арга зүйн асуудал”, Л.Оюунцэцэг, УБ, 2004 он.

³⁵ “Бүтээмжийн мотиваци” Г.Баярмаа УБ 2009 он.

Бүтээмжийг дотор нь:

- Нийт бүтээмж,
- Үндсэн хүчин зүйлийн бүтээмж,
- *Тодорхой нэг хүчин зүйлийн бүтээмж* гэсэн гурван хэлбэрээр, түүнчлэн нийт эдийн засгийн хувьд, салбар, дэд салбар, аж ахуйн нэгжийн хувьд тооцож болно.

Мөн бүтээмж нь эдийн засгийн хэмжүүр үзүүлэлт болох талаасаа *үндсэн хүчин зүйлийн бүтээмж, хөдөлмөрийн бүтээмж, капиталын бүтээмж* зэрэг хэлбэрүүдтэй байна.

Манай улсын хувьд Үндэсний статистикийн хорооны даргын 2010 оны 5 дугаар сарын 27-ны өдрийн 01/74 тоот тушаалын хавсралтаар баталсан “Бүтээмжийн үзүүлэлтийг зэрэгцүүлэх үнээр тооцох аргачлал”-ын дагуу дээр дурьдсан 3 хэлбэрээр бүтээмжийг тооцоолж байна.

1.2. Хөдөлмөрийн бүтээмж онол, арга зүй

Хөдөлмөрийн бүтээж гэдэг нь үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүнийг түүнд зарцуулсан хөдөлмөрт харьцуулсан үзүүлэлт бөгөөд ажиллагсдын хөдөлмөрийн бүтээмжээс байгууллагын нийт бүтээмжийн хэмжээ хамаарч, ашиг орлого, үйл ажиллагааны хүрээ, цалин хөлсний хэмжээ, ажлын байр нэмэгдүүлэх зэрэг олон хүчин зүйлд нөлөөлж байдаг.

Эдийн засгийн онолын хувьд хөдөлмөрийн бүтээмж болон ажиллагсдын цалин хөлс хоорондоо уялдаа, холбоотой, хөдөлмөрийн бүтээмжийн өсөлт нь цалингийн өсөлтөөс давамгайлж байвал зохистой харьцаа хадгалагдаж байна гэж үздэг³⁶.

Тодорхой нэг хүчин зүйлийн бүтээмжээр *Хөдөлмөрийн бүтээмжийг* тооцох бөгөөд энэхүү аргачлалын 2.3.1-д заасанаар “Хөдөлмөрийн бүтээмж нь үйлдвэрлэлийн гол хүчин зүйл бөгөөд хөдөлмөрийн үр ашгийг тодорхойлох бөгөөд нэг ажилтанд ногдох хөдөлмөрийн бүтээмжийг тооцохдоо салбарын нэмэгдсэн өргийн хэмжээ (улсын түвшинд ДНБ) ажиллагчдын жилийн дундаж тоонд хувааж тооцно. Түүнчлэн хөдөлмөрийн бүтээмжийг хүн цаг болон хүн өдрөөр тооцож болно.

$$\text{Хөдөлмөрийн бүтээмж} = \frac{\text{Нэмэгдсэн өргийн хэмжээ (ДНБ)}}{\text{Ажиллагчдын жилийн дундаж тоо}}$$

Хөдөлмөрийн бүтээмж нь капитал зэвсэглэмж ба хүмүүн капитал гэсэн 2 хүчин зүйлээс хамаарч байдаг.

➤ Үйлдвэрлэлийн салбарын хувьд капитал болон хөдөлмөр = капитал зэвсэглэмж

$$\text{Бүтээмж} = \frac{\text{Капитал зэвсэглэмж}}{\text{Хөдөлмөр}}$$

Өөрөөр хэлбэл хөдөлмөрийн бүтээмжийг өсгөхөд нэгж хөдөлмөрт ногдох капиталын хэмжээ буюу капитал зэвсэглэмж нөлөөлдөг. Учир нь тухайн салбарт хийгдсэн хөрөнгө оруулалт (ялангуяа тоног төхөөрөмж, үл хөдлөх хөрөнгийн хөрөнгө оруулалт) нь нэмэгдэхэд нэгж хөдөлмөрт ногдох капитал зэвсэглэмж өсдөг. Ингэснээр нэгж хугацаан дахь хөдөлмөрийн бүтээмжийг өсгөх боломжтой юм.

³⁶“Бүтээмжийн менежментийн онол, арга зүйн асуудал”, Л.Оюунцэцэг, УБ, 2004 он.

Зураг 2. Хөдөлмөрийн бүтээмжид хөрөнгө оруулалтын нөлөөлөл

- Үйлдвэрлэл, капитал, хөдөлмөр + хүмүүн капитал нь хөдөлмөрийн бүтээмжийг өсгөх хүчин зүйл болдог.

Хүмүүн капитал гэдэг ойлголт нь хувь хүний хөрөнгө оруулалт юм. Өөрөөр хэлбэл тухайн салбар дахь ажиллах хүчний боловсрол, эрүүл мэнд, эрүүл мэндийн салбарт оруулж буй хөрөнгө оруулалт, шинэчлэл зэргийг хувь хүний хөрөнгө оруулалтад тооцдог.

Хүмүүн капиталыг Хүний хөгжлийн индекс гэсэн үзүүлэлтээр тооцдог. Манай улсын хувьд Үндэсний статистикийн хорооны даргын 2009 оны 01/21 тоот тушаалаар “Хүний хөгжлийн индексийг тооцох аргачлал”-ыг баталсан байдаг бөгөөд тус аргачлалаар Хүний хөгжлийн индекс (ХХИ)-ийг

- Дундаж наслалтын индексийн тооцоо
- Боловсролын индексийн тооцоо
- ДНБ-ий индексийн тооцоонд үндэслэн дараахь томъёогоор тооцдог байна.

$$\text{ХХИ} = 1/3 * (\text{дундаж наслалтын индекс}) + 1/3 * (\text{боловсролын индекс}) + 1/3 * (\text{ДНБ-ний индекс})$$

Хүснэгт 1. Манай улсын ХХИ³⁷-ийг ДНБ-ний индекстэй харьцуулан үзвэл:

	2000	2005	2007	2010	2011	2012
ХХИ	0.564	0.622	0.638	0.657	0.668	0.675
ДНБ -ний индекс	1,03	1,11	1,09	1,06	1,18	1,12

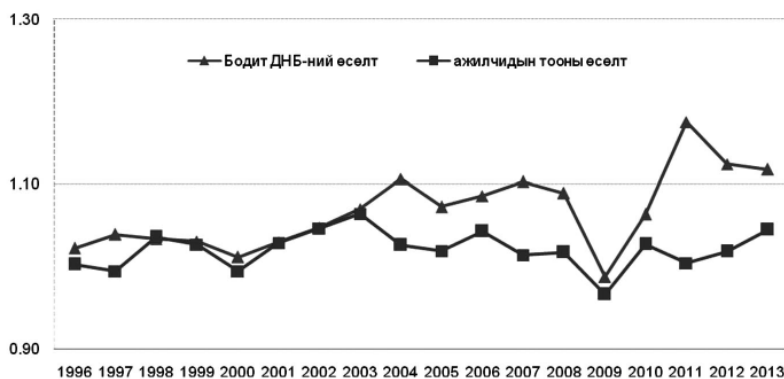
ХОЁР. ХӨДӨЛМӨРИЙН БҮТЭЭМЖ, ЦАЛИН ХӨЛСНИЙ ХАМААРЛЫН ШИНЖИЛГЭЭ

Энэхүү шинжилгээг манай улсын ДНБ-ний голлох салбаруудын 1995-2013 оны статистик мэдээлэлд тулгуурлан улсын дунджаар болон салбар тус бүрийн бүтээмжийн индекс болон өсөлтийг тооцон хөдөлмөрийн бүтээмж болон цалин хөлсний хоорондын хамаарлыг судлаачийн тооцонд үндэслэн гаргалаа. Ийнхүү тооцохдоо илүү бодитой үнэн зөв мэдээлэл өгөх үүднээс ДНБ болон цалин хөлс бусад үзүүлэлтийг инфляцийн нөлөөллийг арилгасны дараах бодит тоон утгаар нь авч тооцсон болно.

Ажиллах хүчний өсөлт ба ДНБ-ний өсөлтийн индексийг харьцуулан үзэхэд Ажилчдын тооны өсөлтөөс бодит ДНБ-ний өсөлт түрүүлж байгаа нь 2004-2013 онуудад хөдөлмөрийн бүтээмж өндөр байгааг харуулж байна.

³⁷ХХИ-ийг <http://data.un.org/>-д Human development report 2013-аас авсан болно.

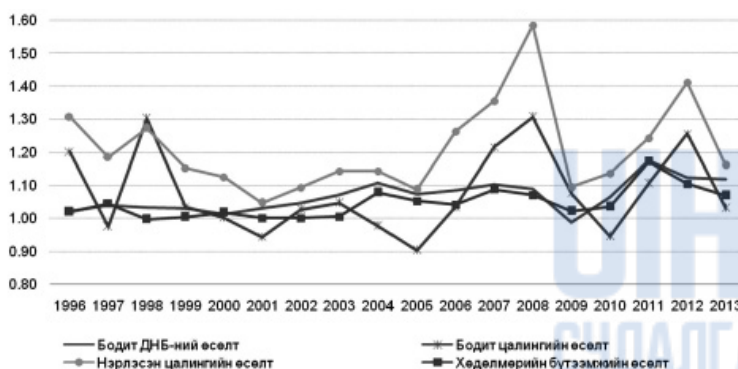
Зураг 3. ДНБ ба Ажиллагсадын тооны өсөлт

Зураг 3-аас харахад 1998-2003 онуудад хөдөлмөрийн бүтээмжийн өсөлт гэх зүйл бараг байхгүй байсан бол 2004 оноос эдийн засаг дахь бүтээмж өсч эхэлсэн байна. Сүүлийн 18 жилийн дунджаар бодит ДНБ жилд 6.7 хувиар өссөн байхад ажиллагсдын тоо жилд 2.1 хувиар өссөн байна.

Улс орны хөгжил, эдийн засаг өсөхийн хэрээр нэрлэсэн цалингийн хэмжээ жилээс жилд нэмэгдэж байгаа нь өнгөц харахад сайн үзүүлэлт мэт боловч нэрлэсэн цалингийн хэмжээ нь орлогын ерөнхий түвшинг харуулдгаас амьжиргааны түвшинг харуулдаггүй. Иймд бодит цалинг тооцоолон гаргаж үздэг. Бодит цалин нь нэрлэсэн цалингаар худалдан авч чадах бараа үйлчилгээний тоо хэмжээ буюу худалдан авах чадварын өөрчлөлтийг хэрэглээний үнийн индексээр засварлан тооцсон үзүүлэлт учраас илүү бодитой үнэн зөв мэдээлэл болдог. Онолын хувьд бодит цалин нь нэрлэсэн цалинтай шууд, өргөн хэрэглээний бараа үйлчилгээний үнэтэй урвуу хамааралтай байдаг.

Зураг 4. Нэрлэсэн ба бодит цалин, бодит хөдөлмөрийн бүтээмж, бодит ДНБ-ний өсөлтийн индексийн түвшин

Зураг 4-өөс харахад хөдөлмөрийн бүтээмжийн өсөлтөөс нэрлэсэн цалин, бодит ДНБ-ний өсөлт түрүүлж байна. Хөдөлмөрийн бүтээмж жилээс жилд бага багаар өсөж байхад нэрлэсэн цалин хурдацтай өсөж байгаа нь нэрлэсэн цалин хөдөлмөрийн бүтээмжтэй уялдаа холбоо бага байгааг илтгэж байна.

Нэрлэсэн болон бодит цалингийн зөрүү их байгаа нь нэрлэсэн цалин сүүлийн жилүүдэд нэмэгдэж байгаа хэдий ч хэрэглээний бараа бүтээгдэхүүний үнийн өсөлтөөс хамааран өрх гэрийн амьжиргаанд дорвитой өөрчлөлт гарахгүй байгааг харуулж байна. Нөгөөтэйгүүр

инфляцийн түвшин өндөр байгаагаас онолын дагуу цалин хөлсийг хөдөлмөрийн бүтээмжтэй уялдуулж нэмэгдүүлэхгүй байна гэж хэлж болохоор байна.

2000-2013 онд хөдөлмөрийн бодит бүтээмж жилд дунджаар 5.4 хувиар, нэрлэсэн бүтээмж 19.7 хувиар өссөн бол, бодит цалин 6.2 хувиар, нэрлэсэн цалин 20.6 хувиар, бодит ДНБ 7.7 хувиар тус тус өссөн байна. Хэдийгээр нэрлэсэн цалин 14 жилийн дунджаар 20.6 хувиар өссөн байгаа боловч бодит цалинг тооцож үзэхэд дунджаар 6.2 хувиар л нэмэгдсэн байна.

Хөдөлмөрийн бүтээмжийн өсөлт, мөн бодит ба нэрлэсэн цалингийн өсөлтийг тодорхой харуулах үүднээс салбар тус бүрээр тооцоолж үзлээ. Хөдөлмөрийн бүтээмж болон цалингийн өсөлт салбар тус бүр дээр харилцан адилгүй байгаа нь тухайн салбарын цар хүрээ, онцлог, хөдөлмөрийн оролцооны байдал, ажиллах хүчний багтаамж, капитал зэвсэглэмж буюу техник, тоног төхөөрөмжийн байдал зэргээс хамаарч байдаг.

Хөдөлмөрийн зах зээлийн хувьд салбарыг хөдөлмөрийн оролцоо ихтэй ба багатай салбар гэж хувааж авч үзэж болно. Хөдөлмөрийн оролцоо ихтэй салбар гэдэгт худалдаа үйлчилгээний салбарууд багтах бөгөөд тус салбаруудад хүн л зогсож байж ажил үйлчилгээ явдаг. Хөдөлмөрийн оролцоо багатай салбар нь хүний оролцоог бага шаардаж, техник технологийн хүчээр ажлаа хийж улмаар салбарын бүтээмж өндөр гарч байдаг.

Хөдөлмөрийн бүтээмж болон цалин хөлсний хоорондын хамаарлыг салбар тус бүрээр авч үзвэл:

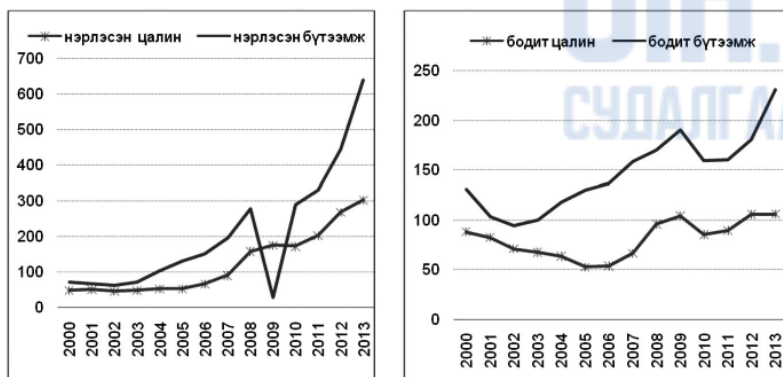
➤ **Хөдөө аж ахуйн салбар:**

Хөдөө аж ахуйн салбар нь байгалийн элдэв нөлөө үзэгдэлд өртөмтгий, бүтээмжийн өсөлт удаан, хамгийн доогуур цалинтай салбар боловч манай улсын эдийн засгийн гол түшиг салбар, улсын хэмжээний бүтээмжийн өсөлтөд хамгийн их хувь нэмэр оруулж буй салбар юм.

Хөдөө аж ахуйн салбарын хувьд бодит болон нэрлэсэн бүтээмж нь цалингаас өндөр байна. Өөрөөр хэлбэл тус салбарын хувьд 2009 оноос бусад онуудад хөдөлмөрийн бүтээмж жилээс жилд өсөхтэй хамт нэрлэсэн болон бодит цалин хөлс нэмэгдсэн байна.

2008-2013 онд хөдөлмөрийн бодит бүтээмж жилд дунджаар 7.4 хувиар нэмэгдсэн байхад бодит цалин 9.6 хувиар өссөн нь салбарын бодит цалин бүтээмжийн өсөлтийн зөрүү харьцангуй бага байна.

Зураг 5. ХАА салбарын хөдөлмөрийн бүтээмж болон цалин хөлс

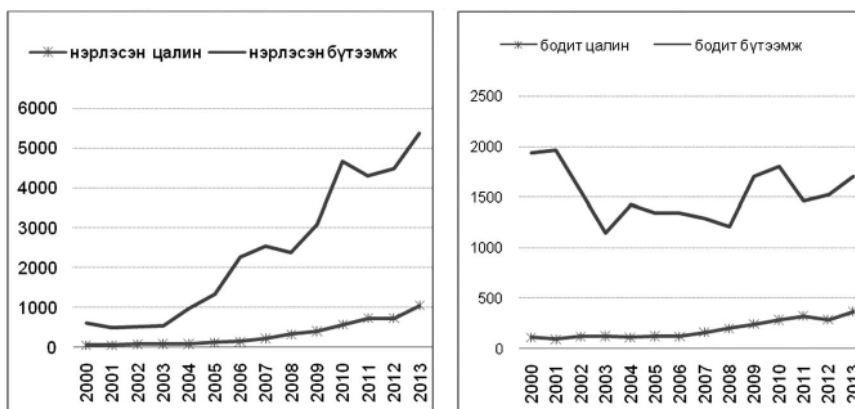
Зурагт 5-д 2009 онд ДНБ-ний бууралттай холбоотойгоор хөдөлмөрийн бүтээмж огцом буурсан нь харагдаж байгаа боловч бодит бүтээмж, цалингийн байдлаас харахад бүтээмж буураагүй байна. Хөдөө аж ахуйн салбарт 2000-2013 онд хөдөлмөрийн бодит бүтээмж бодит цалингаас 1,5-2,5 дахин өндөр үзүүлэлттэй байна.

➤ **Уул уурхайн салбар:**

Уул уурхайн салбарын ДНБ 2005 оны зэрэгцүүлэх үнээр 2013 онд 1031,2 тэрбум төгрөгт хүрч, 2012 оныхоос 20.7 хувиар өссөн бол оны үнээр нийт үйлдвэрлэл 725,2 тэрбум төгрөгөөр буюу 28.8 хувиар нэмэгджээ.

Ажиллагсдын тоо тус салбарт 2013 онд 50,3 мянга хүрч, 2000 онтой харьцуулахад 2.7 дахин, өмнөх оноос 7.7 хувиар өсчээ. Харин нэрлэсэн хөдөлмөрийн бүтээмж 2013 онд 3242,2 сая төгрөгт хүрч, тус салбарын 1 ажилтан 1 сард дунджаар 5371,5 мянган төгрөгийн нэрлэсэн бүтээмж, 1708,4 мянган төгрөгийн бодит бүтээмжийг бий болгож байна.

Зураг 6. Уул уурхайн салбарын хөдөлмөрийн бүтээмж ба цалин хөлс

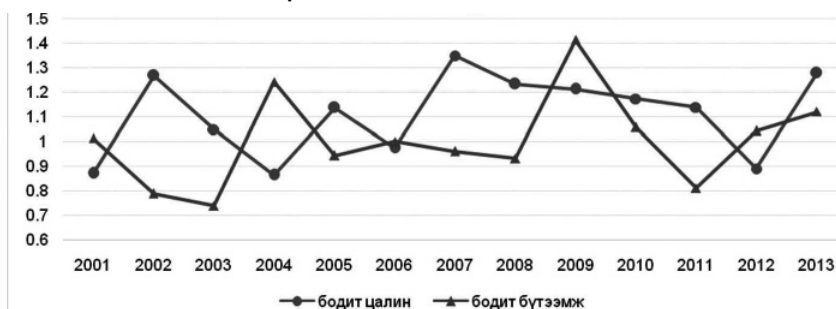

Уул уурхайн салбарт ажиллагсдын сарын дундаж цалин 2010 онд 572,2 мянган төгрөгт хүрч байсан бол 2013 онд 1050,2 мянган төгрөг болж 2010 оноос бараг 2 дахин нэмэгдсэн бөгөөд үүнийг бүсээр авч үзвэл зүүн бүсэд хамгийн өндөр буюу 919,2 мянган төгрөг байна. Үүнээс Сүхбаатар аймагт хамгийн өндөр нь буюу 1463,5 мянган төгрөг байна. Харин уг салбарт хамгийн бага дундаж цалинтай бүс нь хангайн бүс байгаа бөгөөд дундаж цалин 257,3 мянган төгрөг байна.

Сүүлийн жилүүдэд уул уурхайн салбар бүтээмжийн өсөлтөд хамгийн их хувь нэмэр оруулж байгаа бөгөөд хамгийн өндөр цалинтай 2 салбарын нэг болоод байна.

Уул уурхайн салбарын хувьд 2000-2013 оны хөдөлмөрийн бүтээмж ба цалингийн хоорондын зөрүү дунджаар 10 дахин их байгаа нь тус салбарт хөдөлмөрийн оролцоо бага буюу өндөр хүчин чадалтай техник, тоног төхөөрөмжүүдийг ашиглаж байгаатай холбоотой. Өөрөөр хэлбэл тус салбарт хөдөлмөрийн оролцоо бага буюу сүүлийн үеийн өндөр хүчин чадал бүхий техник технологи, тоног төхөөрөмжийг ихээр ашиглаж, ингэснээр хөдөлмөрийн бүтээмж нэмэгдэж, бүтээмжээ дагаад цалин хөлс өсч байна гэж үзэж болохоор байна.

Зураг 7. Уул уурхайн салбарын бодит цалин ба бодит бүтээмжийн өсөлтийн индекс

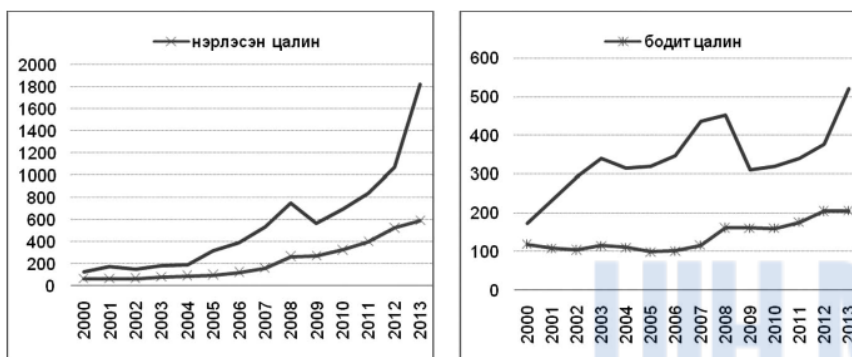

Гэвч өсөлтийн индексээр тооцвол уул уурхайн салбарын цалин болоод бүтээмж ихээхэн савлагаатай бөгөөд цалин хөлсний өсөлт, бүтээмжийн өсөлтөөс зарим жилүүдэд түрүүлж байна. Энэ нь тухайн салбарын өсөлт, бууралт бүтээгдэхүүний үнийн хэлбэлзлээс хамааралтай, харин цалин хөлсний өсөлт нь инфляцийн түвшинтэй холбоотой байна.

➤ **Боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбар:**

Боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбарт 2013 онд 50,3 мянган ажилчид ажиллаж, 1 ажилтан сард 521,18 мянган төгрөгийн хөдөлмөрийн бүтээмжтэй ажилласан байна. Боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбарын бодит бүтээмж нь бодит цалингаас 2.2 дахин өндөр бүтээмжтэй ажиллаж байна.

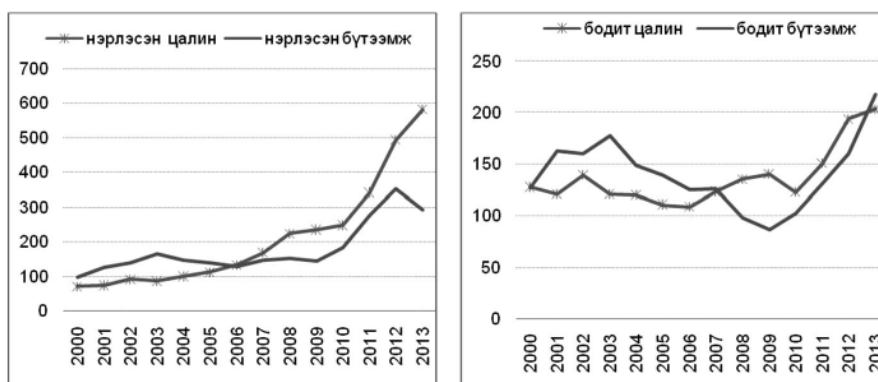
Зураг 8. Боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбарын хөдөлмөрийн бүтээмж ба цалин хөлс

➤ **Барилгын салбар:**

Барилгын салбарын тухайд ДНБ-ний хэмжээ зэрэгцүүлэх үнээр 2013 онд 189,0 тэрбум төгрөгт хүрч, 2010 оноос 213.8 хувиар өссөн байна. Улсын хэмжээгээр 2013 онд 72,4 мянган хүн уг салбарт ажилласан нь өмнөх оноос 22.3 хувиар өссөн үзүүлэлт юм. Тус салбарын 2013 оны нэрлэсэн хөдөлмөрийн бүтээмж 253,6 тэрбум төгрөг болж, салбарын нийт ажиллагсдын тоонд харьцуулахад 1 ажилтан сард дунджаар 291,85 мянган төгрөгийн нэрлэсэн бүтээмж, 217,5 мянган төгрөгийн бодит бүтээмжийг бий болгож байна. Салбарын дундаж цалин 581,3 мянган төгрөгт хүрч, өмнөх оноос 17.7 хувиар нэмэгдсэн байна.

Зураг 9. Барилгын салбарын хөдөлмөрийн бүтээмж ба цалин хөлс

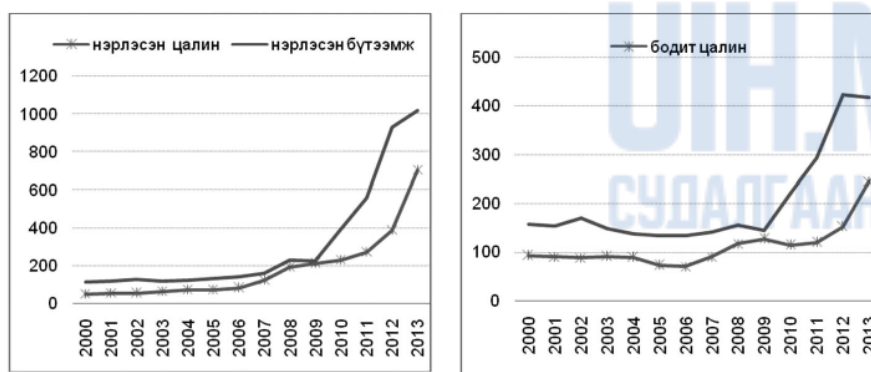
Барилгын салбарын хувьд бусад салбартай харьцуулахад арай өөр зураг гарч байгаа буюу 2006 оноос эхлэн бодит болон нэрлэсэн цалингийн өсөлт бүтээмжээсээ давамгайлсан байгаа явдал юм. Учир нь 2006-2008 онд эдийн засаг өсөхийн хэрээр барилгын салбарын ажиллах таатай орчин бий болж, үйлдвэрлэл эрчимтэй явагдаж үүнийг дагаад ажиллагсдын цалин хөлс ч нэмэгдсэн.

Гэвч 2009 оны эдийн засгийн хямралаас шалтгаалсан барилгын салбар уналтад орж үйлдвэрлэл буурсан боловч нэгэнт өсгөсөн цалингийн түвшин буугаагүй хадгалагдаж үлдсэнээс бүтээмж болон цалингийн хоорондын зөрүү өндөр гарсан. Дээрх зургаас харахад 2012 оноос эхлэн барилгын салбарын үйлдвэрлэл эрчимтэй явагдаж бүтээмжийн өсөлт цалингийн өсөлтийг гүйцэтгэж байна.

➤ **Жижиглэн ба бөөний худалдааны салбар:**

Тус салбарын хувьд нэрлэсэн болон бодит бүтээмж, цалингийн өсөлт 2000-2008 оны хооронд харьцангуй жигд байсан бол 2009 оноос эхлэн цалин хөлс өсөж, улмаар бүтээмж огцом дээшилж, тус салбарын 1 ажилтан сард бодитоор 417,3 мянган төгрөгийн бүтээмжтэй ажиллаж байна.

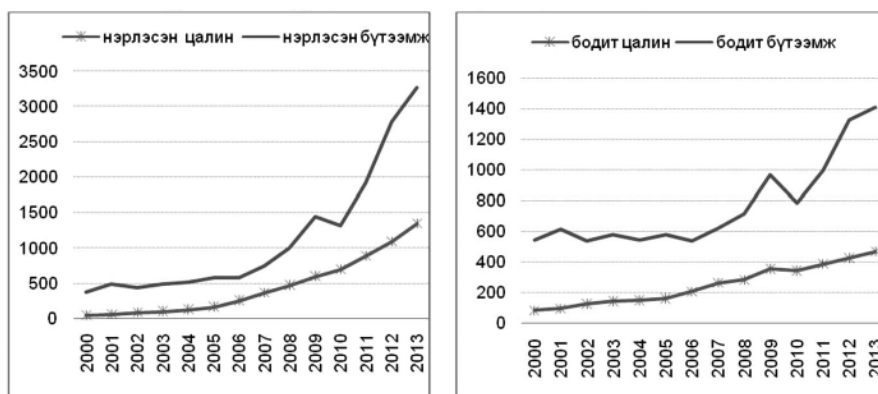
Зураг 10. Худалдааны салбарын хөдөлмөрийн бүтээмж ба цалин хөлс

➤ **Санхүү, даатгалын салбар:**

Эдийн засгийн өсөлт, бууралт буюу савлагааг хамгийн ихээр мэдэрдэг салбар бол барилга, санхүү, даатгалын салбар байдаг. Үйлдвэрлэл нь эдийн засгийн өсөлт, бууралтыг дагаад хэлбэлзэж, өсөж буурдаг уян хатан бол цалин хөлс эдийн засгийн уналтаар буураад өсөөд байдаг уян хатан үзүүлэлт биш учраас эдийн засаг уналттай үед цалин хөлс нэгэнт өссөн бол буцаж буурдаггүй.

Зураг 11. Санхүү, даатгалын салбарын бүтээмж ба цалин хөлс

Энэ үед бүтээмж тогтворгүй, савлагаатай болдог. 2000-2013 оны хооронд санхүү, даатгалын салбарын хөдөлмөрийн бүтээмж болон цалингийн хэмжээ тогтвортойгоор өсч, хөдөлмөрийн бүтээмж бодит цалингаас дунджаар 3.5 дахин их байна.

➤ **Улсын төсвөөр хөрөнгөөр санхүүждэг салбар: (Төрийн удирдлага, боловсрол, эрүүл мэнд)**

Төрийн байгууллага, боловсрол, эрүүл мэндийн салбаруудын хувьд бусад салбаруудыг бодвол харьцангуй онцлогтой салбар. Учир нь төрийн байгууллагаас үйлдвэрлэн гаргаж буй бүтээгдэхүүн нь төрөөс үзүүлж байгаа үйлчилгээ бөгөөд түүнийг шууд мөнгөн дүнгээр илэрхийлэх боломжгүй, харин үзүүлсэн үйлчилгээ нь хэрэглэгчдэд хэр сэтгэл ханамжтай, чанартай үйлчилгээ үзүүлсэн зэргээр хэмжигддэг.

Хэдийгээр боловсрол, эрүүл мэндийн салбарт хувийн хэвшлээс үзүүлсэн үйлчилгээний бүтээмжийн хэмжээг давхар тооцож байгаа хэдий ч энэхүү салбарын дийлэнх нь төсвөөс санхүүждэг байгууллагууд байна.

Төрийн байгууллагад ажиллагсдын дундаж цалингийн хувьд сүүлийн жилүүдэд тогтвортой өссөн байна. Гэвч цалингийн энэхүү өсөлт нь жил бүр харилцан адилгүй, тогтвортой бус хувиар өссөн буюу 2000, 2002, 2006, 2007 онуудад 23.7-33.2 хувиар өссөн байна. 1997-2012 онуудад Засгийн газраас төрийн албан хаагчдийн цалин хөлс нэмэгдүүлэх талаар нийтдээ 20 гаруй удаа цалин хөлсний хэмжээг 7.5-46.5 хувиар нэмэгдүүлсэн тогтоол, шийдвэр гаргаж байсан ч энэ нь ихэвчлэн инфляц өндөр гарсан жилүүдэд цалинг илүү хувиар өсгөх, харин инфляц бага байсан жилүүдэд төрөөс цалин хөлсийг бага нэмэгдүүлэх шийдвэр гаргасан байна.

Эндээс манай улсын төсвийн байгууллагын ажиллагчдын цалин, инфляцийн түвшний хооронд хамааралтай байгаа нь харагдаж байна. Гэтэл төсвийн ажиллагсдын цалингийн өсөлт нь нийт эдийн засгийн цалингийн өсөлтийг бий болгодог. Эдийн засагт өрхийн дундаж цалингийн болон нийт орлогод энэхүү нөлөөлөл илэрнэ гэж үздэг. Учир нь 2002-

2013 онуудад нийт ажиллагсдын 12,7-21% нь төсөвт байгууллагад ажиллаж байгаа бөгөөд энэ хугацаанд төсвийн байгууллагад ажиллагсдын цалин 24.0 хувиар өссөн байна³⁸. Эндээс төсвийн байгууллагын ажиллагсдын цалингийн өсөлт нийт эдийн засаг дахь цалингийн өсөлтийг бий болгон бүтээмжийн өсөлтөөс цалингийн өсөлт давамгайлахад хүрч байна. Нөгөө талаараа улс орны бодлого бүтээмжид суурилдаггүйгээс хөдөлмөрийн бүтээмж цалинтайгаа уялдаагүй байна гэж дүгнэж болох юм.

➤ **Эрүүл мэндийн салбар:**

Эрүүл мэндийн салбарын тухайд нэрлэсэн цалин нэрлэсэн бүтээмж 2 бараг зөрүүгүй харагдаж байхад бодит цалин 2003 оноос эхлэн бодит бүтээмжээсээ өндөр болж, 2013 оны байдлаар 2.3 дахин их байна.

Зураг 12. Эрүүл мэндийн салбарын бүтээмж ба цалин хөлс

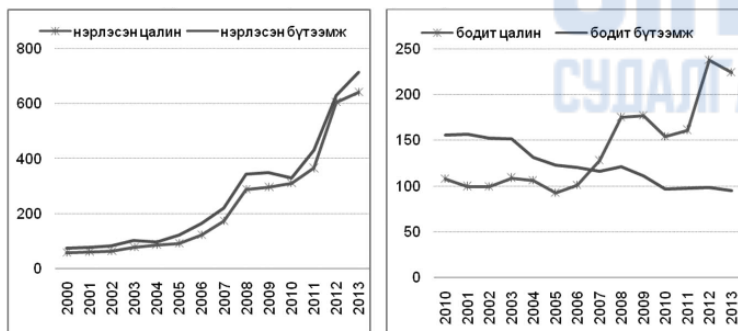

Эрүүл мэндийн салбарын цалин хөлс болон бүтээмжийн зөрүү нь тус салбар дахь хувийн хэвшлийн эрүүл мэндийн байгууллагуудыг хамтад нь тооцсоноос цалин хөлс бүтээмжээс их гарахад нөлөө үзүүлж байна. Улсын төсвөөс санхүүжилт авдаг эрүүл мэндийн салбарт ажиллагсад болон хувийн хэвшлийн эрүүл мэндийн салбарт ажиллагсдын цалингийн зөрүүг энд тооцоогүй болно.

➤ **Боловсролын салбар:**

Боловсролын салбарын хувьд нэрлэсэн цалин ба нэрлэсэн бүтээмжийн харьцааг харахад өсөлтийн зөрүү маш бага буюу нэрлэсэн бүтээмж нэрлэсэн цалингийн хэмжээ жигд байна. Харин бодит цалин болон бодит бүтээмжийн зургаас харахад байдал эсрэгээрээ буюу 2007 оныг хүртэл бодит бүтээмж бодит цалингаас өндөр байсан бол 2008 оноос эхлэн бүтээмжээсээ бодит цалингийн өсөлт түрүүлж байгаа нь харагдаж байна.

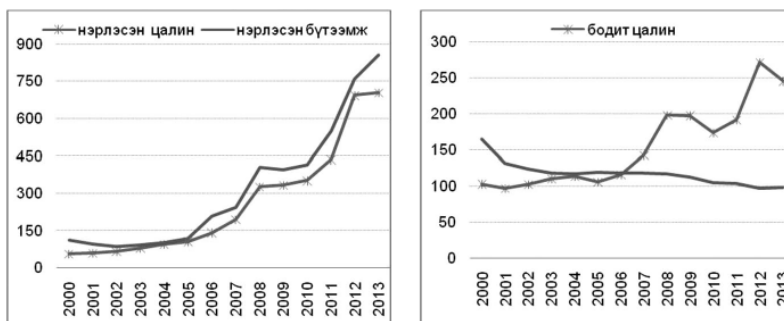
Зураг 13. Боловсролын салбарын бүтээмж ба цалин хөлс

³⁸<http://www.khun.gov.mn/index.php/mn/home.html>

➤ **Төрийн удирдлага ба батлан хамгаалах салбар:**

Төрийн удирдлага ба батлан хамгаалах салбарын нэрлэсэн цалин ба бүтээмж сүүлийн жилүүдэд огцом нэмэгдэж байгаа боловч инфляцийн түвшинг оруулан тооцсон бодит үзүүлэлтийн хувьд бүтээмж сүүлийн жилүүдэд буурч, бодит цалин бүтээмжээсээ давж хурдацтайгаар өсөж байна.

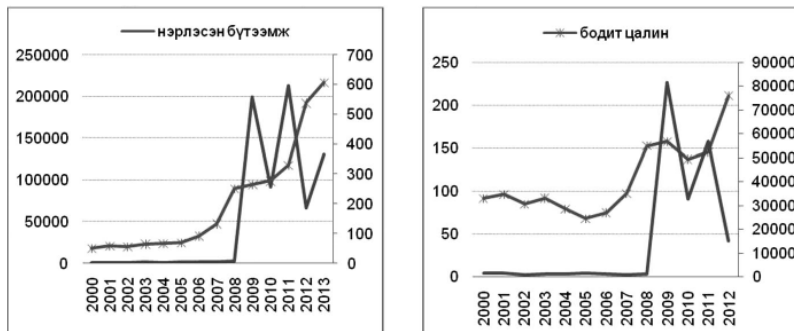
Зураг 14. Төрийн удирдлагын салбарын бүтээмж ба цалин хөлс

Нөгөө талаас төрийн байгууллагын хувьд бүтээмж гэдгийг юу гэж ойлгох, бүтээмжийг бодитой тооцох боломжгүй байдагтай холбоотой. Төрийн байгууллагуудын нэрлэсэн ба бодит цалингийн хэмжээ сүүлийн жилүүдэд хурдтай нэмэгдэж байгаа хэдий ч энэ нь худалдан авах чадварыг нөхөх, инфляцийн түвшний өсөлттэй холбож үзвэл бодит цалингийн хэмжээ хангалттай нэмэгдэж чадахгүй байгаа нь доорх хүснэгтээс харагдаж байна.

Хүснэгт 2. Төрийн байгууллагуудын нэрлэсэн цалинг дефлятороор тооцсон тооцоо

Он	Дефлятор	Төрийн удирдлага, батлан хамгаалах салбарын нэрлэсэн цалин	Тус салбарын бодит цалин	Боловсролын салбарын нэрлэсэн цалин	Тус салбарын бодит цалин	Эрүүл мэндийн салбарын нэрлэсэн цалин	Тус салбарын бодит цалин
2000	0.55	56.70	103.09	59.20	107.64	43.70	79.45
2001	0.61	59.30	97.21	60.80	99.67	48.40	79.34
2002	0.65	66.50	102.31	64.50	99.23	51.50	79.23
2003	0.71	78.20	110.14	77.50	109.15	60.80	85.63
2004	0.83	94.40	113.73	88.20	106.27	79.90	96.27
2005	1.00	106.20	106.20	92.80	92.80	84.60	84.60
2006	1.22	141.30	115.82	123.60	101.31	116.50	95.49
2007	1.36	194.00	142.65	174.30	128.16	166.00	122.06
2008	1.65	327.30	198.36	289.20	175.27	295.80	179.27
2009	1.68	332.00	197.62	297.30	176.96	298.40	177.62
2010	2.02	351.10	173.81	311.60	154.26	319.10	157.97
2011	2.27	434.30	191.32	366.10	161.28	382.40	168.46
2012	2.55	692.30	271.49	606.00	237.65	620.20	243.22
2013	2.86	702.50	245.63	641.80	224.41	653.00	228.32

Эх сурвалж: ҮСХ-оос гаргасан салбарын нэрлэсэн цалинг ДНБ-ний дефлятороор үржүүлэн тооцсон болно.

➤ **Үл хөдлөх хөрөнгийн салбар:****Зураг 15. Үл хөдлөх хөрөнгийн салбарын бүтээмж болон цалин хөлс**

Үл хөдлөх салбарын хувьд 2000-2008 оныг хүртэл бүтээмж үндсэндээ өсөлтгүй байсан бол 2009 оноос огцом нэмэгдсэн байна. Энэ нь 2009-2011 онд гадаадын хөрөнгө оруулалт (Оюу толгойн хөрөнгө оруулалт, тоног төхөөрөмж)-ийн татварыг үл хөдлөх хөрөнгийн салбарт бүртгэснээс бүтээмж огцом өссөн гэсэн судлаачдын дүгнэлт байдаг.

Эдийн засгийн хандлага зохистой байвал хөдөлмөрийн бүтээмжийн өсөлт нь дундаж цалингийн өсөлтөөс өндөр, харин энэ харьцаа эсрэгээрээ байх тохиолдолд сөрөг хандлагатай байдаг.

Дээр дурдсан салбаруудын түвшинд хийгдсэн судалгаанаас нэгтгэн үзвэл 2000-2011 онд хөдөлмөрийн бүтээмжийн бодит өсөлт ойролцоогоор 53.2 хувь байхад дундаж цалин 289.9 хувиар нэмэгдсэн байна. 2000-2005 онд хөдөлмөрийн бүтээмж, дундаж цалингийн харьцаа 1.00 буюу зохистой хэмжээтэй байсан бол 2006 оноос эхлэн харьцаа алдагдаж, хөдөлмөрийн бүтээмжийн өсөлт дундаж цалингийн өсөлтөөс хоцорсон байна. Тухайлбал, хөдөлмөрийн бүтээмжийн өсөлт дундаж цалингийн бодит өөрчлөлтийн харьцаа 2006 онд 0.88, 2007 онд 0.82, 2008 онд 0.78, 2009 онд 0.70, 2010 онд 0.42, 2011 онд 0.39 онд байсан байна.

СУДАЛГААНЫ ҮР ДҮН

- Хөдөлмөрийн бүтээмж болон цалингийн өсөлтийг салбар тус бүрээр тооцоолж үзэхэд харилцан адилгүй байгаа нь тухайн салбарын цар хүрээ, онцлог, хөдөлмөрийн оролцооны байдал, ажиллах хүчний багтаамж, капитал зэвсэглэмж буюу техник, тоног төхөөрөмжийн байдал зэргээс хамаарч байна.
- Өсөлтийн индексээр тооцоолон үзэхэд бодит хөдөлмөрийн бүтээмжийн өсөлтөөс нэрлэсэн цалин, бодит ДНБ-ний өсөлт түрүүлж байна. Хөдөлмөрийн бүтээмж жилд бага багаар өсөж байхад нэрлэсэн цалин хурдацтай өсөж байгаа нь нэрлэсэн цалин хөдөлмөрийн бүтээмжтэй уялдаа холбоо бага байгааг илтгэж байна. Нэрлэсэн болоод бодит цалингийн зөрүү их байгаа нь нэрлэсэн цалин сүүлийн жилүүдэд нэмэгдэж байгаа хэдий ч хэрэглээний бараа бүтээгдэхүүний үнийн өсөлт, инфляцийн түвшнээс хамааран өрх гэрийн амьжиргаанд дорвитой өөрчлөлт үзүүлэхгүй байгааг харуулж байна.
- Хөдөө аж ахуй, уул уурхай, бөөний болон жижиглэн худалдаа, санхүү, даатгалын салбаруудын хувьд хөдөлмөрийн бүтээмж болон цалингийн хоорондын харьцаа нь зохистой харьцаанд хадгалагдаж байна. Учир нь эдгээр салбаруудын хувьд ихэвчлэн хувийн хэвшлийн байгууллагууд байх бөгөөд салбарын үйлдвэрлэлийн хувьд хөдөлмөрийн бүтээмжийн өсөлт нь бодит цалингийн өсөлтөөс түрүүлж, хөдөлмөрийн бүтээмж дээшлэхийн хэрээр цалин хөлс нэмэгдэж байгаа салбарууд юм.

- Харин төрийн байгууллага, улсын төсвөөс санхүүжилт авдаг байгууллагуудын хувьд төрийн байгууллагаас үйлдвэрлэн гаргаж буй бүтээгдэхүүн нь төрөөс үзүүлж байгаа үйлчилгээ бөгөөд түүнийг шууд мөнгөн дүнгээр илэрхийлэх боломжгүй, харин үзүүлсэн үйлчилгээ нь хэрэглэгчдэд хэр сэтгэл ханамжтай, чанартай үйлчилгээ үзүүлсэн зэргээр хэмжигддэг учир яг юуг хөдөлмөрийн бүтээмж гэж авч үзэх нь харьцангуй ойлголт болдог.
- Судалгаанаас үзэхэд барилгын салбарын хувьд нэлээд онцлог байлаа. Учир нь уг салбарын хувьд 2006 оноос эхлэн бодит болон нэрлэсэн цалингийн өсөлт бүтээмжээсээ давамгайлсан байгаа явдал юм. 2006-2008 онд эдийн засаг өсөхийн хэрээр барилгын салбарын ажиллах таатай орчин бий болж, үйлдвэрлэл эрчимтэй явагдаж үүнийг дагаад ажиллагсдын цалин хөлс ч нэмэгдсэн. Гэвч 2009 оны эдийн засгийн хямралаас шалтгаалсан барилгын салбар уналтад орж үйлдвэрлэл буурсан боловч нэгэнт өсгөсөн цалингийн түвшин буугаагүй хадгалагдаж үлдсэнээс цалингийн өсөлт бүтээмжийн өсөлт өндөр гарсан байна.
- Эдийн засгийн өсөлтийг дагаад нэмэгдсэн цалин хөлс нь эдийн засгийн өсөлт буурсан ч хэвээр хадгалагдаж байдаг. Өөрөөр хэлбэл цалин хөлс уян хатан бус байдаг. Харин бүтээмжийн өсөлт нь эдийн засгийн өсөлттэй холбоотойгоор өөрчлөгдөж байдаг. Тиймээс цалингийн өсөлтийн зургийг харахад хэдийгээр цалин хөлс жил тутам өсөж байгаа хэдий ч үүнийгээ дагаад инфляц, иргэдийн өргөн хэрэглээний бараа, бүтээгдэхүүнийг худалдан авах чадвар муудсаар байна. Энэхүү бодит цалингийн өсөлт нь тухайн салбарын хөдөлмөрийн бүтээмжийг нэмэгдүүлэх бус харин иргэдийн худалдан авах чадвар, инфляцийн түвшний өсөлтийг зарим жилүүдэд гүйцэж чадахгүй байна.
- Нөгөө талаас төрийн албан хаагчдын цалин хөлс нэмэгдүүлсэнтэй холбоотойгоор өргөн хэрэглээний бүтээгдэхүүний үнийг дур мэдэн нэмдэг (одоогоор үнийн хяналтын тогтолцоо сул байгаа), үүнийг дагаад ажиллагсдаа төрийн байгууллага руу алдахгүйн тулд хувийн хэвшлийн байгууллагууд цалин хөлсөө нэмдэг уламжлал тогтсон гэж хэлж болохоор байна. Мөн түүнчлэн хувийн хэвшлийн байгууллага, төрийн байгууллагад ажиллаж байгаа ажиллагсдын дундаж цалингийн зөрүү их байгаа нь хөдөлмөрийн бүтээмжид нөлөөлөх боломжтой юм.
- Улсын хэмжээнд болоод эдийн засгийн үйл ажиллагааны салбаруудын хувьд бодит цалин нь хөдөлмөрийн бүтээмжийн өсөлтөөс түрүүлж байгаа шалтгаан нь төсвийн байгууллагын ажиллагсдын цалингийн өөрчлөлт нь инфляцийн түвшинтэй хамааралтайгаас нийт эдийн засагт бүтээмжид суурилагүй цалингийн өсөлтийг бий болгож байна.

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

- “Бүтээмжийн менежментийн онол, арга зүйн асуудал” Л.Оюунцэцэг, УБ 2004 он
- “Бүтээмжийн мотиваци” Г.Баярмаа УБ 2009 он
- “Олон улсын цалин хөлс, сэтгэл ханамжийн судалгаа” Б.Баярмаа, Б.Солонго, Э.Отгончимэг, ШУТИС, 2010
- “Цалин хөлсийн бүтцийн туршилт судалгаа” Хөдөлмөрийн яам, УБ 2011 он
- www.forum.mn “Төрийн албан хаагчдын цалинг нэмэх нь үнийн өсөлтийн шалтгаан мөн үү?” Б.Тамир МУИС, 2010 он
- “Цалин хөлсний бүтцийн туршилтын судалгааны бодлогын шинжилгээний тайлан-2011” НХХЯ, ИЛО, БНСУ-ын Засгийн газрын түншлэлийн хөтөлбөр
- <http://data.un.org/DocumentData.aspx?q=human+development+index&id=327> “Human development report 2013”
- <http://web.nso.mn/methodology/Hunii%20hogjliin%20indexiig%20tsootsoh.pdf>
- www.ubstat.mn
- www.legalinfo.mn
- www.1212.mn
- www.nso.mn
- www.pmis.gov.mn
- www.forum.mn

Хавсралт 1.

ДОТООДЫН НИЙТ БҮТЭЭГДЭХҮҮН (салбараар)

Салбар	Уул уурхайн салбар		ХАА-н салбар		Боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбар		Барилгын салбар		Бөөний болон жижиглэн худалдааны салбар	
	Нэрлэсэн (оны үнээр) сая.төг	Бодит (2005 он зэрэгцүүлэх үнээр) сая.төг	Нэрлэсэн (оны үнээр) сая.төг	Бодит (2005 он зэрэгцүүлэх үнээр) сая.төг	Нэрлэсэн (оны үнээр) сая.төг	Бодит (2005 он зэрэгцүүлэх үнээр) сая.төг	Нэрлэсэн (оны үнээр) сая.төг	Бодит (2005 он зэрэгцүүлэх үнээр) сая.төг	Нэрлэсэн (оны үнээр) сая.төг	Бодит (2005 он зэрэгцүүлэх үнээр) сая.төг
Он										
1995	73841.5	355553.9	212002.1	639698.4	112581.0	166862.9	13088.6	43480.2	59632.7	115657.0
1996	76197.8	369258.9	283959.0	653202.7	56653.9	140791.4	24992.6	44063.3	69525.3	114454.4
1997	132390.3	389940.4	300746.3	682173.7	78899.9	121529.1	25687.1	42948.6	96650.6	134214.6
1998	81274.1	404619.6	306644.9	717379.2	66930.0	124028.6	28095.8	41914.7	110681.2	129513.4
1999	94909.3	412841.0	342505.2	737917.0	75925.8	118591.6	32159.5	41954.9	112438.5	128321.1
2000	132400.1	433109.8	335668.8	617417.5	82040.8	114258.9	27254.9	35649.0	115903.1	158917.7
2001	117076.1	469775.5	319698.9	499180.3	114828.1	156121.6	30738.6	39779.9	129544.7	167517.2
2002	144753.7	443101.7	293361.8	444311.4	99138.6	195472.0	42858.8	48926.4	162803.4	212196.6
2003	206557.8	438979.5	337272.1	465567.8	121551.5	223988.1	69683.8	74765.9	185210.8	231312.1
2004	391597.6	572972.8	472934.5	541123.2	130576.3	216521.4	69429.0	70096.4	202639.9	220763.2
2005	642089.0	642089.0	602136.3	602136.3	175155.9	175155.9	81408.4	81408.4	227478.2	227478.2
2006	1145733.9	676172.1	710609.2	641462.4	218885.6	196710.9	86792.3	84753.4	271511.6	259916.6
2007	1340854.4	683848.5	913409.2	734097.9	309500.4	250807.8	106421.1	90895.4	313204.4	274253.4
2008	1324247.7	672649.2	1259660.8	768399.4	430179.4	257538.2	122051.0	76397.1	472226.5	315490.3
2009	1285899.7	711478.9	117780.3	796318.3	425000.6	234276.8	86238.7	51716.6	432646.2	278185.3
2010	1913040.1	736944.1	1202155.6	664150.1	539836.0	248573.0	107201.6	60225.6	696502.6	387486.2
2011	2329330.9	791019.7	1365115.0	660682.7	665537.0	269176.8	173272.4	81693.8	1020944.4	535791.0
2012	2517014.6	854537.7	1979273.8	803190.7	832380.3	294539.4	250853.4	113504.1	1466556.0	667517.5
2013	3242240.2	1031197.5	2531199.0	911314.4	1102919.0	314582.0	253561.2	188972.1	1905056.3	781175.9

Салбар	Санхүү болон даатгалын салбар		Төрийн удирдлага ба батлан хамгаалах салбар		Боловсролын салбар		Эрүүл мэнд нийгмийн салбар	
	Нэрлэсэн (оны үнээр) сая.төг	Бодит (2005 оны зэрэгцүүлэх үнээр) сая.төг	Нэрлэсэн (оны үнээр) сая.төг	Бодит (2005 оны зэрэгцүүлэх үнээр) сая.төг	Нэрлэсэн (оны үнээр) сая.төг	Бодит (2005 оны зэрэгцүүлэх үнээр) сая.төг	Нэрлэсэн (оны үнээр) сая.төг	Бодит (2005 оны зэрэгцүүлэх үнээр) сая.төг
1995	8559.6	44804.1	17071.2	66110.8	21535.6	83579.3	14570.8	32695.6
1996	14234.4	62142.3	18746.5	67314.3	22923.2	85908.9	16487.7	33706.7
1997	17164.0	46217.3	21222.9	69414.2	23231.2	90121.4	16714.8	34805.1
1998	17020.3	31019.6	30965.7	69242.0	28567.2	95657.2	19679.2	35144.0
1999	26252.0	42038.9	34038.0	67405.9	35096.2	100046.4	18992.5	35691.4
2000	30754.4	44342.1	47206.8	68499.6	48384.3	101513.4	18893.3	35455.7
2001	42534.7	53777.1	48078.6	64260.6	51284.0	103486.7	20174.9	36350.1
2002	49892.1	60867.7	46017.0	64892.5	58721.5	107961.3	22389.8	37342.0
2003	74166.0	87564.8	50485.2	63344.6	67440.5	100505.1	25173.3	36024.2
2004	97562.5	104482.9	58190.6	64612.8	66952.3	90900.6	32606.4	36359.5
2005	112278.8	112278.8	66923.1	66923.1	86528.6	86528.6	37516.9	37516.9
2006	116016.0	108856.6	117236.4	66605.6	122529.6	89529.7	50752.6	40641.1
2007	155198.1	130038.2	141514.3	68845.0	170563.4	90357.5	72616.0	44476.2
2008	236327.4	169610.9	247723.6	70979.8	272562.3	96087.4	119817.4	46581.0
2009	212724.0	143092.9	267246.3	75588.6	312138.4	100168.8	123042.0	47910.3
2010	239607.2	143563.3	303036.1	76079.9	336646.3	99089.4	143194.3	50138.4
2011	381098.0	198795.8	366726.8	69308.8	441036.0	100752.2	181390.4	45365.5
2012	581055.2	277035.3	572896.5	72982.2	650191.3	102230.4	273168.9	46684.6
2013	819287.8	353502.0	669716.0	76757.1	767213.7	102841.8	325034.1	47957.0

Хавсралт 2.

НЭРЛЭСЭН БА БОДИТ ХӨДӨЛМӨРИЙН БҮТЭЭМЖ (салбараар)

Салбар	Бүтээмж улсын хэмжээнд		ХАА-н салбарын бүтээмж		Уул уурхайн салбарын бүтээмж		Боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбарын бүтээмж		Барилгын салбарын бүтээмж		Бөөний болон жижиглэн худалдааны салбарын бүтээмж	
	нэрлэсэн	бодит	нэрлэсэн	бодит	нэрлэсэн	бодит	нэрлэсэн	бодит	нэрлэсэн	бодит	нэрлэсэн	бодит
Он												
1995	70.72	210.77	49.88	150.50	338.10	1627.99	139.40	206.62	36.97	122.83	76.69	148.74
1996	79.91	214.92	66.08	152.01	346.98	1681.51	72.30	179.67	70.13	123.63	84.58	139.24
1997	101.61	224.61	66.92	151.80	548.88	1616.67	112.01	172.53	78.12	130.62	118.62	164.72
1998	99.41	224.06	64.82	151.65	364.13	1812.81	97.68	181.01	85.14	127.01	123.80	144.87
1999	110.67	224.98	70.89	152.74	416.27	1810.71	108.16	168.93	97.10	126.68	112.75	128.68
2000	126.09	228.85	71.09	130.75	593.19	1940.46	125.21	174.39	97.06	126.96	115.12	157.84
2001	139.36	229.01	66.21	103.38	490.27	1967.23	172.10	234.00	125.57	162.50	119.55	154.59
2002	148.39	229.25	62.46	94.60	506.84	1551.48	148.59	292.97	140.06	159.89	129.83	169.22
2003	164.51	230.56	72.53	100.12	539.60	1146.76	184.50	339.99	165.44	177.51	119.00	148.62
2004	207.01	248.62	103.22	118.11	974.12	1425.31	189.90	314.89	147.60	149.01	126.30	137.60
2005	261.75	261.75	129.93	129.93	1344.41	1344.41	320.09	320.09	138.73	138.73	133.59	133.59
2006	332.34	272.44	151.30	136.57	2278.71	1344.81	388.10	348.78	128.47	125.45	140.88	134.87
2007	403.33	296.19	197.40	158.65	2533.74	1292.23	538.45	436.34	147.81	126.24	160.91	140.90
2008	524.43	317.11	278.00	169.58	2373.20	1205.46	754.70	451.82	152.26	97.80	231.89	154.93
2009	545.78	324.10	28.14	190.25	3079.26	1703.73	564.86	311.37	144.89	86.89	224.91	144.62
2010	678.35	335.59	289.04	159.68	4675.07	1800.94	694.23	319.67	183.06	102.84	397.00	220.87
2011	890.41	392.84	331.85	160.61	4304.01	1461.60	842.88	340.90	277.68	130.92	557.89	292.78
2012	1105.40	433.74	445.78	180.90	4491.46	1524.87	1068.80	378.20	353.12	159.77	930.79	423.66
2013	1325.22	463.95	640.94	230.76	5371.50	1708.41	1827.23	521.18	291.85	217.51	1017.66	417.29

Салбар	Санхүү, даатгалын салбарын бүтээмж		Үл хөдлөх хөрөнгийн салбарын бүтээмж		Төрийн удирдлага, батлан хамгаалах салбарын бүтээмж		Боловсролын салбарын бүтээмж		Эрүүл мэнд, нийгмийн салбарын бүтээмж	
	Он	нэрлэсэн	бодит	нэрлэсэн	бодит	нэрлэсэн	бодит	нэрлэсэн	бодит	нэрлэсэн
1995	1995	85.94	449.84	163.58	1527.38	45.74	177.15	37.08	143.90	31.87
1996	1996	142.92	623.92	159.12	1245.24	49.75	178.65	41.53	155.63	37.03
1997	1997	193.29	520.47	332.89	2182.48	55.62	181.90	45.02	174.65	39.35
1998	1998	191.67	349.32	379.97	2129.10	83.51	186.74	56.01	187.56	46.07
1999	1999	284.11	454.97	597.32	2195.30	90.05	178.32	67.70	192.99	45.48
2000	2000	376.89	543.41	566.05	1554.99	113.37	164.50	74.12	155.50	47.00
2001	2001	485.56	613.89	1021.69	1694.74	97.72	130.61	77.42	156.23	50.95
2002	2002	442.31	539.61	871.23	1105.75	87.35	123.18	82.52	151.72	54.08
2003	2003	490.52	579.13	1128.23	1350.87	93.91	117.83	101.63	151.45	57.00
2004	2004	511.33	547.60	1024.41	1157.38	104.96	116.55	96.53	131.06	68.96
2005	2005	581.15	581.15	1486.32	1486.32	119.42	119.42	122.63	122.63	79.15
2006	2006	575.48	539.96	1207.26	1159.63	208.31	118.35	164.69	120.34	107.62
2007	2007	743.29	622.79	1073.70	956.90	243.15	118.29	219.35	116.20	150.53
2008	2008	994.64	713.85	2402.67	1252.32	405.57	116.21	343.10	120.96	236.05
2009	2009	1441.22	969.46	199848.04	81459.42	396.98	112.28	347.28	111.45	287.21
2010	2010	1313.64	787.08	92416.48	32641.77	413.98	103.93	328.88	96.80	296.10
2011	2011	1913.14	997.97	213533.31	56911.58	549.65	103.88	429.86	98.20	415.27
2012	2012	2782.83	1326.80	66447.53	15310.39	759.00	96.69	627.84	98.72	607.04
2013	2013	3266.70	1409.50	131243.27	24095.52	854.67	97.95	711.97	95.44	670.45

Хавсралт 3.

НЭРЛЭСЭН БА БОДИТ ЦАЛИН, салбараар

Салбар	Цалингийн улсын дундаж		ХАА-н салбар		Уул уурхайн салбар		Боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбар		Барилгын салбар		Бөөний болон жижиглэн худалдааны салбар	
	нэрлэсэн цалин	бодит цалин	нэрлэсэн цалин	бодит цалин	нэрлэсэн цалин	бодит цалин	нэрлэсэн цалин	бодит цалин	нэрлэсэн цалин	бодит цалин	нэрлэсэн цалин	бодит цалин
Он												
2000	62.3	113.27	48.4	88.00	59.3	107.82	66.0	120.00	70.20	127.64	51.10	92.91
2001	65.2	106.89	50.3	82.46	57.3	93.93	66.6	109.18	73.70	120.82	54.90	90.00
2002	71.3	109.69	46.2	71.08	77.4	119.08	68.7	105.69	90.60	139.38	57.60	88.62
2003	81.5	114.79	48.0	67.61	88.7	124.93	82.7	116.48	85.90	120.99	64.60	90.99
2004	93.1	112.17	52.6	63.37	89.7	108.07	92.8	111.81	99.60	120.00	73.80	88.92
2005	101.2	101.20	52.8	52.80	122.8	122.80	100.5	100.50	110.90	110.90	73.00	73.00
2006	127.7	104.67	65.8	53.93	146.1	119.75	124.1	101.72	132.80	108.85	85.70	70.25
2007	173.0	127.21	90.5	66.54	219.7	161.54	160.2	117.79	167.70	123.31	123.10	90.51
2008	274.2	166.18	158.1	95.82	328.6	199.15	268.0	162.42	223.20	135.27	193.80	117.45
2009	300.5	178.87	175.2	104.29	405.8	241.55	271.9	161.85	235.20	140.00	214.00	127.38
2010	341.5	169.06	172.5	85.40	572.2	283.27	326.2	161.49	247.50	122.52	231.60	114.65
2011	424.2	186.87	203.1	89.47	732.4	322.64	402.4	177.27	341.70	150.53	273.00	120.26
2012	598.5	234.71	269.2	105.57	732.9	287.41	525.6	206.12	493.80	193.65	389.4	152.71
2013	692.3	242.06	302.6	105.80	1050.2	367.20	591.6	206.85	581.30	203.25	703.10	245.84

Салбар	Санхүү, даатгалын салбар		Төрийн удирдлага, батлан хамгаалах салбар		Боловсролын салбар		Эрүүл мэнд нийгмийн салбар		Үл хөдлөх эд хөрөнгийн салбар	
	нэрлэсэн цалин	бодит цалин	нэрлэсэн цалин	бодит цалин	нэрлэсэн цалин	бодит цалин	нэрлэсэн цалин	бодит цалин	нэрлэсэн цалин	бодит цалин
Он										
2000	47.30	86.00	56.70	103.09	59.20	107.64	43.70	79.45	50.5	91.82
2001	59.20	97.05	59.30	97.21	60.80	99.67	48.40	79.34	58.7	96.23
2002	83.20	128.00	66.50	102.31	64.50	99.23	51.50	79.23	55.3	85.08
2003	103.80	146.20	78.20	110.14	77.50	109.15	60.80	85.63	65.3	91.97
2004	125.40	151.08	94.40	113.73	88.20	106.27	79.90	96.27	66	79.52
2005	163.90	163.90	106.20	106.20	92.80	92.80	84.60	84.60	68.3	68.30
2006	255.50	209.43	141.30	115.82	123.60	101.31	116.50	95.49	91.6	75.08
2007	361.90	266.10	194.00	142.65	174.30	128.16	166.00	122.06	132.4	97.35
2008	471.40	285.70	327.30	198.36	289.20	175.27	295.80	179.27	251.7	152.55
2009	600.30	357.32	332.00	197.62	297.30	176.96	298.40	177.62	264.9	157.68
2010	696.70	344.90	351.10	173.81	311.60	154.26	319.10	157.97	277.3	137.28
2011	886.90	390.70	434.30	191.32	366.10	161.28	382.40	168.46	330.1	145.42
2012	1092.00	428.24	692.30	271.49	606.00	237.65	620.20	243.22	538	210.98
2013	1346.00	470.63	702.50	245.63	641.80	224.41	653.00	228.32	606.4	212.03

Хавсралт 4.

АЖИЛЛАГСДЫН ТОО (салбараар, мянган хүн)

Он	Нийт ажиллагсдын тоо	ХАА-н салбар	Уул уурхайн салбар	Боловсруулах үйлдвэрийн салбар	Барилгын салбар	Бөөний болон жижигхэн худалдааны салбар	Санхүү, дээгдэлийн салбар	Үл хөдлөх эд хөрөнгийн салбар	Төрийн үндэслэл, хамгаалах салбар	Боловсролын салбар	Эрүүл мэнд нийгмийн салбар
1995	767.6	354.2	18.2	67.3	29.5	64.8	8.3	6.7	31.1	48.4	38.1
1996	769.6	358.1	18.3	65.3	29.7	68.5	8.3	8.3	31.4	46.0	37.1
1997	765.1	374.5	20.1	58.7	27.4	67.9	7.4	4.9	31.8	43.0	35.4
1998	792.6	394.2	18.6	57.1	27.5	74.5	7.4	5.1	30.9	42.5	35.6
1999	813.6	402.6	19.0	58.5	27.6	83.1	7.7	5.0	31.5	43.2	34.8
2000	809.0	393.5	18.6	54.6	23.4	83.9	6.8	7.2	34.7	54.4	33.5
2001	832.3	402.4	19.9	55.6	20.4	90.3	7.3	6.8	41.0	55.2	33.0
2002	870.8	391.4	23.8	55.6	25.5	104.5	9.4	10.9	43.9	59.3	34.5
2003	926.5	387.5	31.9	54.9	35.1	129.7	12.6	9.3	44.8	55.3	36.8
2004	950.5	381.8	33.5	57.3	39.2	133.7	15.9	11.2	46.2	57.8	39.4
2005	988.3	386.2	39.8	45.6	48.9	141.9	16.1	9.0	46.7	58.8	39.5
2006	1009.9	391.4	41.9	47.0	56.3	160.6	16.8	12.0	46.9	62.0	39.3
2007	1024.1	385.6	44.1	47.9	60.0	162.2	17.4	14.5	48.5	64.8	40.2
2008	1041.7	377.6	46.5	47.5	66.8	169.7	19.8	12.0	50.9	66.2	42.3
2009	1006.3	348.8	34.8	62.7	49.6	160.3	12.3	0.2	56.1	74.9	35.7
2010	1033.7	346.6	34.1	64.8	48.8	146.2	15.2	0.5	61.0	85.3	40.3
2011	1037.7	342.8	45.1	65.8	52.0	152.5	16.6	0.3	55.6	85.5	36.4
2012	1056.4	370.0	46.7	64.9	59.2	131.3	17.4	1.2	62.9	86.3	37.5
2013	1103.6	329.1	50.3	50.3	72.4	156.0	20.9	0.8	65.3	89.8	40.4